

BERGEENDEN HOUDEN VAN GEZELLIGHEID**Frank Visbeen**

De Bergeend treffen we in Noord-Holland vooral in de duinen als broedvogel aan. De vogels nestelen met name in konijneholen. De hoogste dichtheden worden op Texel vastgesteld. Daar is de voedselsituatie ideaal en er zijn voldoende nestplaatsen aanwezig. In het duingebied op het vasteland zijn de aantallen de laatste jaren afgenomen (Ruitenbeek et al., 1990). De huidige stand van zaken is dat ongeveer de helft van het Noordhollandse broedbestand in het binnenland gevonden wordt (medeling C. Scharringa). Vanaf de jaren vijftig is de soort haar broedgebied steeds meer gaan uitbreiden in het binnenland (Teixera, 1979). Naast bekende plaatsen in de kop van Noord-Holland zoals het Robbenoordbos en het gebied rond het Balgzand, koloniseerde de soort langzamerhand de rest van Noord-Holland. In de omgeving van Amsterdam vinden we de soort onder andere op de opgespoten terreinen, in het recreatiegebied Spaarnwoude en langs de Diemerzeedijk (Ruitenbeek et al., 1990).

De Bergeend heeft zich de laatste jaren steeds meer in akkergebieden gevestigd, en ook de graslanden herbergen nu Bergeenden. Ook in het veenweidegebied van Waterland-Oost treffen we de soort aan. Een bekende plaats is de omgeving van de Volgermeerpolder. De vogels profiteren daar van de aanwezigheid van voldoende nestgelegenheid in de vorm van konijneholen en waarschijnlijk door de ruime aanwezigheid van rommel. In dit artikel worden de verschillende broedplaatsen in Waterland-Oost kort beschreven. Het is gebaseerd op gegevens van de provincie, rapporten en op nestvondsten/waarnemingen van paren met pullen in 1993.

Verder ga ik in op het broeden in kolonieverband van de Bergeend in de omgeving van Uitdam. Deze gegevens zijn vanaf 1988 verzameld door Ab Kalkman en ondergetekende. De broedlokatie werd minimaal tweemaal bezocht: in de periode begin mei/half mei en omstreeks half juni als vrijwel alle jongen het nest verlaten hebben. Genoteerd zijn het aantal nesten, het aantal eieren per nest en het broedsucces. In 1993 zijn meer specifiek een aantal gegevens verzameld zoals de afmetingen van het schuurtje en de onderlinge afstand van de nesten.

Algemeen

De Bergeend is een moeilijk te inventariseren soort. Dat hangt samen met het feit dat broed- en voedselgebieden ver uit elkaar kunnen liggen en verder kunnen zich in een gebied nog niet volwassen vogels ophouden. Ook zijn de

nesten moeilijk te vinden.

Bij de vestiging van de Bergeend spelen de volgende factoren een rol. Het gebied moet geschikt zijn om er een voedselterritorium te vestigen. Dat wordt exclusief door een paartje gebruikt en fel tegen soortgenoten verdedigd. Het voedselterritorium kan soms op geruime afstand van de nestplaats liggen. Verder moet er geschikte nestgelegenheid zijn. De soort is een holenbroeder en nesten kunnen worden aangetroffen in konijnholen, vervallen ongebruikte schuurtjes, onder hopen hout, boomholten, melkbussen. Ook worden soms open nesten aangetroffen (o.a. Cramp & Simmons 1977). Tevens moet de afstand tussen de nestplaats en de geschikte foerageergebieden voor de jongen niet te groot zijn.

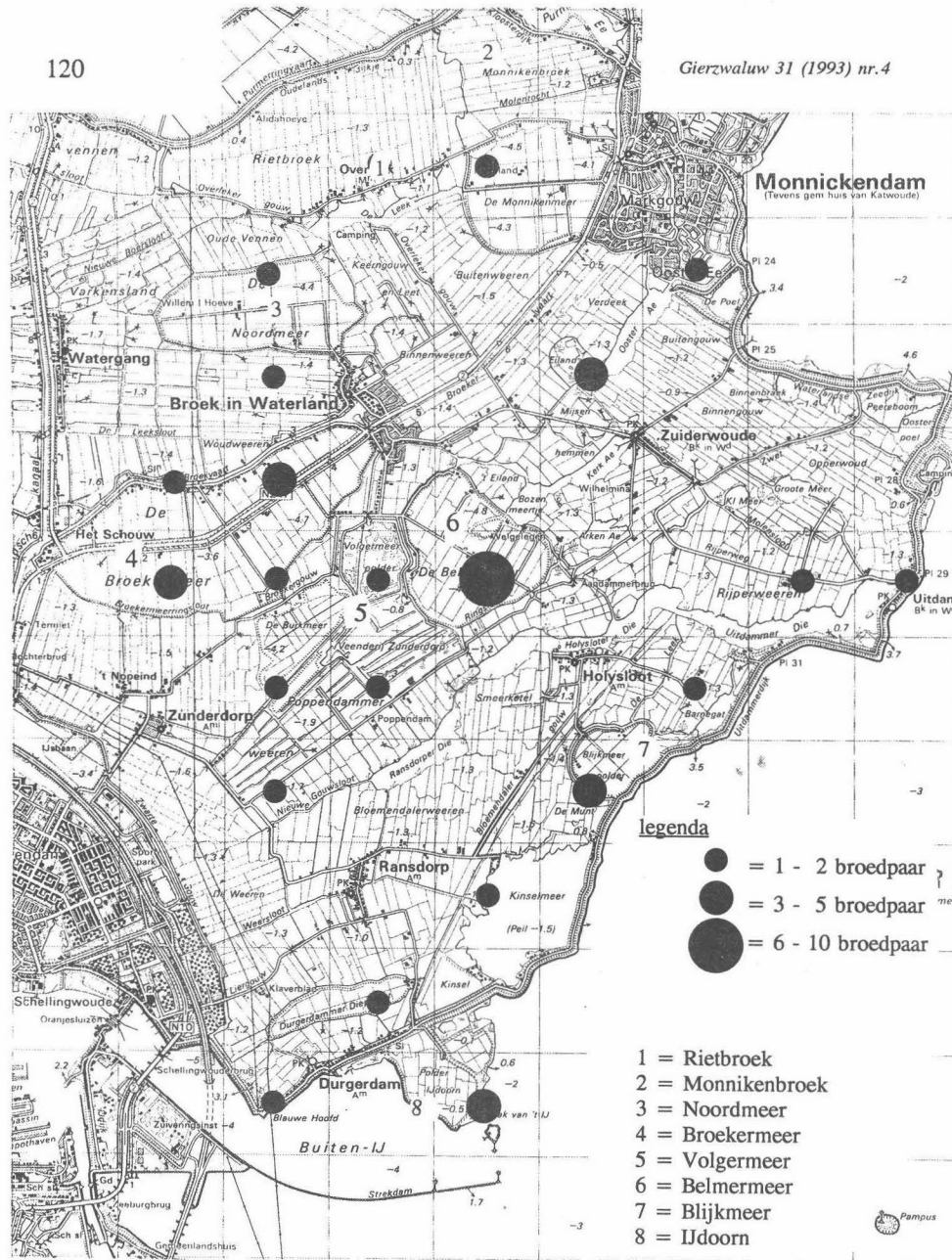
Aan het begin van het broedseizoen zoeken Bergeenden elkaars 'gezelligheid' op. Op bepaalde vaste plaatsen kunnen verschillende paren Bergeenden bijeenkomen. Er wordt daar druk gebaltst en gedreigd. Vanuit deze groepen kunnen zich kleinere groepen vormen die samen op zoek gaan naar geschikte broedplaatsen. Zij kunnen dan op dichte afstand van elkaar tot broeden komen. Deze communes vormen de basis van de broedpopulatie (Hory, 1964). Na het uitkomen van de jongen kan crechevorming op treden. De jongen van verschillende broedparen komen onder de hoede van een ouderpaar. De andere ouders vertrekken naar de Waddenzee (Duitse Bocht of Balgzand) om te ruïen.

De bovengenoemde vormen van sociaal gedrag kunnen wij bijvoorbeeld aantreffen op de Waddeneilanden en bij het Robbenoordbos. Door het gebrek aan geschikte nestplaatsen in de graslandgebieden zou het sociale gedrag daar minder tot ontplooiing kunnen komen. Maar daar waar geschikte broedplaatsen voor handen zijn, ontstaat onmiddellijk de drang tot gezelligheid (Zomerdijk, 1983).

Resultaten

In Waterland-Oost treft men de Bergeend vooral als broedvogel aan waar geschikte nestgelegenheid voor handen is. Bij onderzoek van de Samenwerkende Vogelwerkgroepen Noord-Holland (SVN) in het begin van de jaren tachtig werden in Waterland-Oost kleine aantallen aangetroffen. Broeden werd vastgesteld in de Noordmeer (een droogmakerij) en in de Volgermeerpolder (Zomerdijk, 1983).

De Provincie Noord-Holland heeft in de jaren 1984 en 1990-91 Waterland Oost geïnventariseerd op vogels. Uit de gegevens kunnen we een toename vaststellen. In 1984 werden 30-42 broedpaar van de Bergeend vastgesteld, in de telronde 1990-91 was dit aantal gestegen tot 48. De territoria werden vooral vastgesteld in de droogmakerijen zoals Belmermeer, Blijkmeer en Broekermeer, in IJdoorn en de Volgermeerpolder (zie figuur 1).

Telgebied Waterland-Oost met het aantal broedpaar per km-hok van de Bergeend in 1990-91 (bron: milieu inventarisatie provincie Noord-Holland)

De SOVON inventarisatie van het Varkensland (605 ha) in 1990 resulteerde in 12 territoria. Verondersteld wordt dat uit gebrek aan konijnholen veel broedparen in dichte vegetatie nestelen (Van Manen, 1990). Inventarisaties van het Varkensland (400 ha) in 1990, 1991 en 1992 leverde respectievelijk 7, 3 en 2 territoria op (Altenburg & Wymenga, 1993). Combinatie van de bovenstaande gegevens van 1990-91 levert voor Waterland-Oost 59 broedpaar op.

In 1993 werden op de volgende plaatsen door mensen die meewerken aan de weidevogelbescherming in Waterland-Oost Bergeenden met pullen gezien en nesten gevonden.

locatie	paar/nest
Omgeving Volgermeerpolder	1 paar +23 pullen (creche) 1 paar + 7 pullen 1 paar + 8 pullen
Blijkmeer	1 paar + pullen
Noordmeer	1 paar + pullen
Belmermeer	1 paar + pullen
Rietbroek (omgeving Overleek)	1 nest (verlaten)
Monnikenbroek (omgeving Overleek)	3 nesten (uit)
Omgeving Uitdam	3 nesten (uit)

Zoals ook uit andere gegevens blijkt worden veel broedparen vastgesteld in de omgeving van de Volgermeerpolder en in de verschillende droogmakerijen. In de Volgermeerpolder broeden de vogels waarschijnlijk in konijnholen. Er komen hier meerdere paren tot broeden en we zien er sociale gedragingen als bij voorbeeld crechevorming. In de droogmakerijen wordt onder andere in drooggevalle duikers gebroed. Maar ook andere plaatsen, waaronder houtstapels, worden als broedplaats gebruikt, zoals in 1982 in de Noordmeer (Zomerdijk, 1983).

Verrassend is toch wel het aantal nestvondsten in de omgeving van Overleek en Uitdam. In deze graslanden schijnen op het eerste gezicht weinig geschikte broedplaatsen aanwezig te zijn. In Rietbroek werd een nest gevonden onder het hart van een uitgegraven dam. De eieren zijn niet uitgekomen. Verder werden drie nesten gevonden in een baggerdepot in de Monnikenbroek. De nesten lagen goed verborgen in de ruige vegetatie. Alle drie de nesten kwamen uit en er was sprake van crechevorming (mededeling C. Reynders). Het schuurtje in de omgeving van Uitdam vraagt om een nadere beschrijving vanwege haar groeiende populariteit onder de Bergeenden.

Broedlokatie bij Uitdam

Beschrijving van de broedplaats

In 1988 ontdekte Ab Kalkman een nest van een Bergeend in een schuurtje nabij de Uitdammer Die. Het nest lag verscholen achter wat planken. De schuur is ongeveer 3 meter breed en 7 meter lang. Aan de voorzijde (lange kant) zit linksonder een gat dat de Bergeenden als doorgang gebruiken. De opening bedraagt 15 centimeter breed en 40 centimeter hoog. Het schuurtje staat op het kopeind van een perceel. De afstand tot het water bedraagt ongeveer vijf meter. De oeverzone bestaat uit een rietkraag. Het schuurtje verkeert nog in redelijke staat, maar is buiten gebruik.

In 1989 heeft Ab de planken wat meer gestructureerd neergelegd, waardoor in het schuurtje mogelijk meer geschikte broedplaatsen zouden ontstaan.

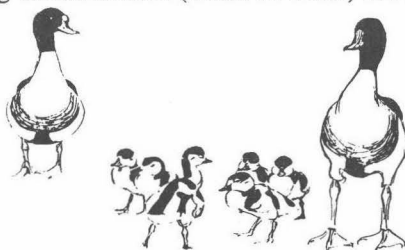
Ontwikkeling

Vanaf 1988 controleerden wij het schuurtje jaarlijks in het voorjaar (mei en juni) op de aanwezigheid van nesten. In 1989 vonden wij ook een nest. In 1990 ging het om twee nesten; in 1991 steeg het aantal naar drie; in 1992 naar vier en vervolgens daalde het in 1993 tot drie nesten. Naast een grote mate van partnertrouw vertonen Bergeenden ook trouw aan de broedplaats, zoals in dit geval deze schuurtjes-commune (zie ook Hory, 1964). Het gaat dan waarschijnlijk deels om dezelfde vogels die dit schuurtje jaarlijks opzoeken.

Zowel in 1991 als 1992 ontdekte we een van de nesten onder een gedeelte van een transporteur (wordt gebruikt voor transport van hooibalen de hooiberg in) die omgekeerd naast het schuurtje lag.

Opvallend is de groei van het aantal nesten tot 1992 en vervolgens een daling in 1993. Deze ontwikkeling krijgt een andere dimensie als we naar het aantal eieren per nest kijken.

Het aantal eieren per legsel varieerde op deze plaats van 7 tot 23 eieren. Uit ander onderzoek blijkt het gemiddelde aantal eieren per legsel 8-12 (de spreiding uit twee onderzoeken 4-12, 4-17). Grotere legsels (14-25 eieren) zijn de gecombineerde legsels van meerdere vrouwtjes. Uit de literatuur zijn zelf legsels tot vijftig eieren bekend (Bauer & Glutz, 1968; Cramp & Simmons, 1977).

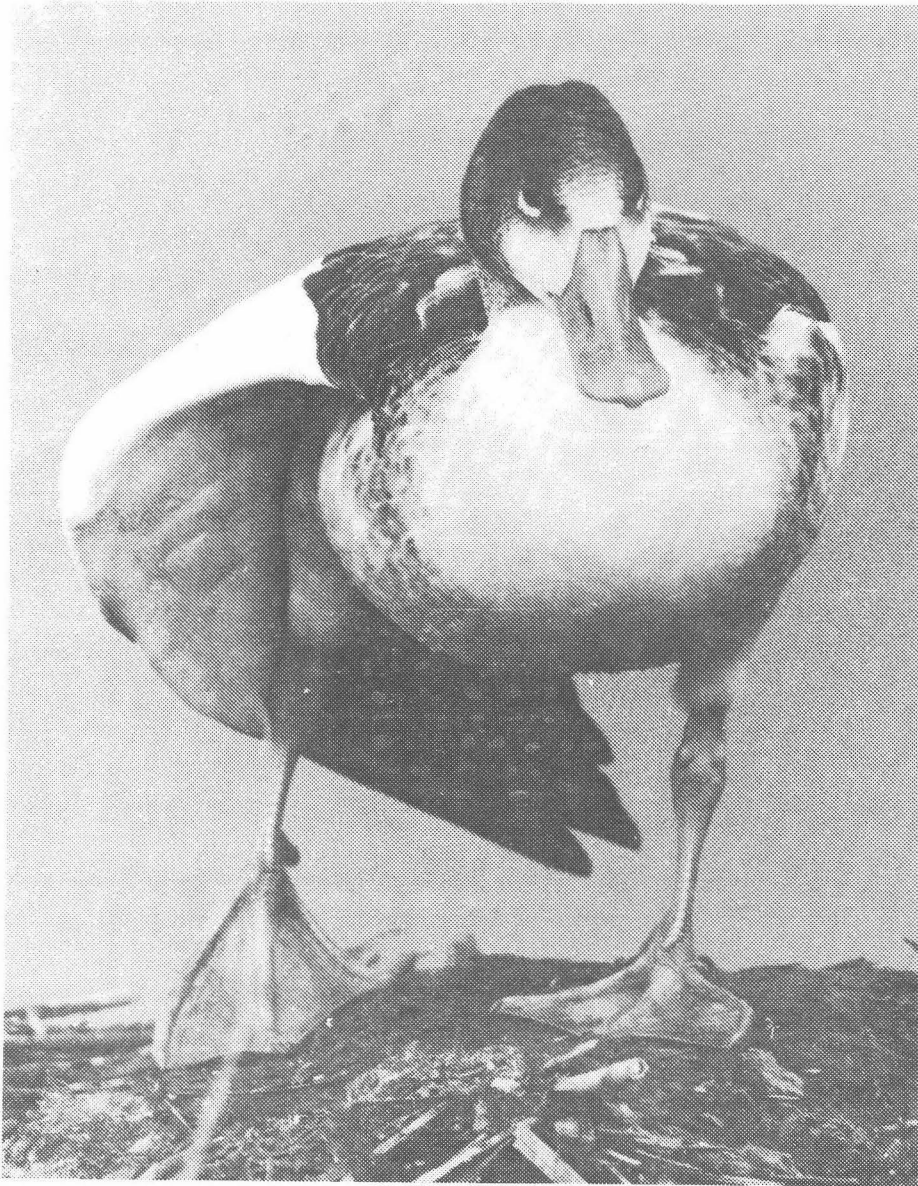
jaar	aantal eieren per nest	broedsucces
1988	12	uit
1989	14	uit
1990	9	uit
	9	uit
1991	14	uit
	12	uit
	12	uit
1992	14	uit
	12	uit
	9	uit
	?	uit
1993	23	uit
	22	uit
	7	uit

De bovenstaande gegevens kan men dus als volgt interpreteren. Het aantal nesten daalde na een aanvankelijke toename weliswaar in 1993, maar het aantal broedparen van deze commune steeg waarschijnlijk toch tot minimaal vijf paar: de twee nesten van 22 en 23 eieren zijn toe te schrijven aan in totaal vier vrouwtjes.

Jammergenoeg zijn er uit de periode voor en tijdens de broedtijd slechts twee waarnemingen bekend van de Bergeenden rond het schuurtje. In mei 1992 zag Ab Kalkman negen vogels op een perceel in de buurt van het schuurtje. Het aantal nesten was dat jaar vier. Mogelijk broedde een lid van de commune op een andere plaats in de omgeving en bestond deze in 1992 al uit 5 paar. In 1993 werden slechts 2 broedpaar in maart waargenomen. Dus om hoeveel vogels het in 1993 precies ging blijft onduidelijk.

In 1993 is de onderlinge afstand tussen de nesten opgemeten. Vanuit de kern van de nesten gerekend lagen twee nesten op 78 cm van elkaar en het volgende nest lag op 1,53 meter van het dichtstbijzijnde. De nesten lagen onder planken, achter balken en achter een stuk hardboard. Tot nu toe vermeldt de literatuur een onderlinge afstand tot een meter (Cramp & Simmons 1977).

Het in kolonieverband broeden is geen onbekend verschijnsel, maar de precieze betekenis van dit sociale gedrag is niet bekend. Naast waarschijnlijk een betere bescherming tegen predatoren, lijkt het gezamenlijk broeden vooral van belang te zijn voor onervaren vogels. De oudere vogels hebben een voorbeeldfunctie voor de jonge vogels voor wat betreft keuze van goede nestplekken (Patterson, 1982). In hoeverre het ook juist de onervaren vogels zijn die hun eieren in het nest van een meer ervaren vogel dropen is niet bekend.

De Bergeend (Willem van der Waal)

Broedsucces

Het broedsucces lijkt hoog in Waterland (hoewel het om weinig gegevens gaat). Bij deze lokatie is het broedsucces zelfs 100 procent. Grotere onzekerheid is de ontwikkeling van de pullen. Uit onderzoek blijkt dat juist bij pullen uit kolonies een grotere predatie op kan treden. Conflicten tussen de ouders leiden de aandacht af en de jongen zijn dan extra kwetsbaar (Pienkowski & Evans, 1982). In de buurt van deze lokatie zijn geen waarnemingen van paren met pullen bekend. Broedparen kunnen echter met de pullen meteen aan de wandel gaan en grote afstanden overbruggen. Een geschikte plaats zou dan waarschijnlijk de IJsselmeerkust kunnen zijn. Uit 't Gooi is bekend dat broedparen met hun jongen naar het Gooi- en Eemmeer trekken. Soms worden afstanden tot 10 kilometer overbrugd (van der Linden, 1993). Blijkbaar is een aantal andere plaatsen in Waterland-Oost beter geschikt voor de pullen, gezien de waarnemingen rondom de Volgermeer en in de verschillende droogmakerijen. Er zijn hier onderbemalen sloten waar gefoerageerd kan worden.

Toekomst

De laatste jaren lijkt het de Bergeend voor de wind te gaan in het Waterlandse. De toename hangt mogelijk samen met het verlaten van de broedplaatsen in het duingebied op het vaste land in Noord-Holland. Toch lijkt een gebrek van het aantal geschikte nestplaatsen een beperkende factor voor de broedpopulatie. Er zijn de afgelopen jaren initiatieven genomen om meer broedgelegenheid te creëren voor de Bergeend. Op een tweetal bedrijven is geëxperimenteerd met het ingraven van betonpijpen en tevens betonpijpen waarachter een jerrycan verzonken ligt (naar Fries model), echter tot nu toe zonder succes.

Op een aantal andere lokaties, langs de oeverzones van enkele Aeën en Dieën, worden na het beheer van de rietkragen en rietlanden steeds meer takken- en riethopen gemaakt. Uit ander delen van Waterland zoals het Wormer- en Jisperveld blijkt dat Bergeenden deze takkenhopen succesvol als broedplaats gebruiken (mededeling R. Leguijt). Reden genoeg om met de verschillende experimenten in Waterland-Oost door te gaan.

Dankwoord

De Dienst Ruimte & Groen i.h.b. Ruud van Beusekom bedank ik voor de gegevens, Ab Kalkman voor zijn oplettendheid en Guus van Duin voor zijn commentaar op dit artikel.

Literatuur

Altenburg, W. & E. Wymenga, 1993. Beheersplan voor het natuurreserveaat Varkensland,

A&W-rapport 41, Veenwouden.

Bauer, K. M. & Urs N. Glutz von Blotzheim, 1968. Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Band 2, Frankfurt am Main.

Cramp, S. & Simmons (eds.), 1977. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa: the Birds of the Western Palearctic, Volume I, Oxford.

Hori, J., 1964. The breeding biology of the shelduck. Ibis 106, p.33-360.

Linden, P. van der, 1993. Gooise Ecologische Infrastructuur.

Patterson, I.J., 1982. The Shelduck. A study in behavioural ecology. Cambridge.

Pienkowski, M.W., P.R. Evans, 1982. Breeding behaviour, productivity and survival of colonial and non-colonial Shelducks *Tadorna tadorna*. Ornis Scandinavica 13:101-116.

Ruitenbeek, W., C.J.G. Scharringa en P.J. Zomerdijk, Broedvogels van Noord-Holland. Assendelft, 1990.

Teixeira, R.M., 1979. Atlas van de Nederlandse broedvogels. 's Graveland.

Zomerdijk, P., Bergeendenonderzoek, Eindverslag over 1981 en 1982. De Graspieper (3) 1982 no. 4, p.147-157.

Frank Visbeen - Dintelstraat 4 I - 1078 VS Amsterdam

Ingegraven betonpijp - Waterland-Oost (Frans Parmentier)

EXCURSIE NAAR DE AMSTERDAMSE WATERLEIDINGDUINEN OP
16 JAN 1994.

Ronald van Rooyen

Mede doordat het is aangewezen als een van de zes stiltegebieden in Noord-Holland zijn de Amsterdamse waterleidingduinen naast leverancier van drinkwater voor Amsterdam en omstreken ook een eldorado voor de vogelaar. Daarover weet ik sinds zondag 16 januari mee te praten. Met z'n twaalfen gingen we naar Vogelenzang. Daar namen wij duiningang 'De Oase', 'van rust' zou je daar op dit vroege tijdstip achter kunnen denken. Al direct bij de eerste waterpartij zagen we Dodaarsjes, Kuifeenden en een paar Grote Zaagbekken. Iets verderop volgde een tweetal Nonnentjes. Omdat het om een mannetje en een vrouwtje ging, was het verschil in kleur en tekening goed te zien. Een voorbij rennende trimmer merkte op: 'Siberische klaploper, rechts!' (ik vond de opmerking wel leuk). Vervolgens kwamen we aan bij de vogelhut aan de oever van een meertje in het midden van het duingebied. Sinds juni 1992 staat er een vogelhut. Daar namen we een IJsvogeltje waar. Het staalblauwe vogeltje kwam aanvliegen en bleef daarna doodstil in een bosje aan het water zitten. Met een telescoop konden we 'm heel duidelijk zien. Na de Winterkoning en de Buizerd (heel dichtbij) liep ik toevallig voorop en zag als enige een Ree. Maar een half uur later zag de hele groep twee Damherten grazen, toevallig nog op een aarden dam ook. Dit was dus meer dan een vogel-excursie.

Duingebieden zijn over het algemeen droog. Zo niet dit gebied. Er zijn namelijk veel meertjes en brede sloten, waar grote aantallen zwem- en duikeenden voorkomen. Wij zagen onder andere: Krakeenden, Slobeenden, Bergeenden, Nijlganzen (ondanks wat de naam doet vermoeden, vallen de laatste onder de eend-achtigen), Krooneenden, Kuifeenden, Tafeleenden en tenslotte ook nog Brilduikers. Het voordeel van voorop lopen werd wederom bewezen, toen degene die voorop liep als enige een Roerdomp het riet in zag vliegen. Even later was de hele groep getuige van de aanwezigheid van deze zeldzame en uitermate schuwe vogel. Zo goed had ik 'm nog nooit gezien. Vervolgens zagen we een Sperwer en een Vos. De laatste komt nog niet zo lang voor in dit duingebied. In de korte periode tussen 1980 en nu heeft de Vos echter een prominente plaats in het duin verworven. Het gevolg was dat hele meeuwenkolonies na zijn komst verdwenen zijn.

Tenslotte dronken we een lekker bakje koffie in 'de Oase'. Voor een aantal groepsleden eindigde de excursie in bezoekerscentrum "De Oranjekom", waar naast de bekende exposities over de flora & fauna in het gebied ook aandacht wordt besteed aan de drinkwaterwinning. Terugkijkend op een zeer

geslaagde excursie, die de moeite van het vroeg opstaan ruimschoots goedmaakte, roep ik deze de Kramsvogel uit tot 'mus van de dag'.

VERSLAG LEZING LUIT BUURMA (23-9-1993)

Ellen de Bruin

Na de mededeling dat deze middag om 14.00 uur 'de grote trek' begonnen was (het vliegverkeer van de Koninklijke Luchtmacht wordt om die reden stilgelegd), ofwel 'neem morgen vrij en ga het veld in en het wordt ook nog mooi weer', vertelt Luut Buurma over zijn werk bij de Koninklijke Luchtmacht.

Het heeft hem vijf jaar van zijn leven gekost toegang te krijgen tot het radarsysteem om het voor elkaar te krijgen via deze radarbundels de trekgedragingen van vogels in de gaten te houden, mede om vliegtuigen ervan te weerhouden aanvaringen te krijgen met onze geliefde vogeltjes. Zo'n aanvaring komt gemiddeld 1 keer per dag voor; 1 keer per week is er schade aan het vliegtuig (en aan de vogel) en 1 keer per jaar stort er een vliegtuig door neer. Zijn taak is ook vliegeniers ervan te overtuigen dat een passerende vogel toch zeer gevaarlijk kan zijn en daartoe heeft hij enkele vermakelijke dia's gemaakt.

De radar geeft beelden weer op basis van waterreflectie; een vogel heeft een reflectie van de helft zijn lichaamsgrootte. Grote groepen vogels veroorzaken grote blauwe plekken op het radarscherm. Normaal worden deze er uitgefilterd omdat zulke systemen nu eenmaal bedoeld zijn vliegtuigen te detecteren, en geen vogels. Het systeem schijnt uniek te zijn in de gehele wereld.

Trekvogels vliegen s'nachts veel hoger dan overdag, waarschijnlijk om allerlei mogelijke obstakels te vermijden. Vooral tussen 22.00 uur en 24.00 uur is er veel trek tot op 3 à 4 km hoogte. Overdag ligt dit in het algemeen veel lager, tussen de 0 en 100 meter. Van deze nachtelijke trek is verder niet zoveel te zien op een radar, tenzij men warmtebeeldcamera's gebruikt die zelfs de vleugelslag van een vogel en de snelheid ervan kunnen meten!! Het is duidelijk dat nog lang niet alles bekend is over het fenomeen 'trekvogels' en daarom eindigt het verhaal dan ook met een manifest voor beter samenwerking tussen de verschillende vogelverenigingen, om d.m.v. het verzamelen van gegevens verschijnselen zoals de trek beter in kaart te brengen en het niet alleen af te laten hangen van dit soort, overigens fantastische, technische hulpmiddelen.